

ARCHÍVUM

Egy gyermekkori emlék a Költészet és valóságból
(1917)*

Sigmund Freud

„Ha vissza akarunk emlékezni arra, ami legkorábbi ifjúságunkban történt, gyakran kerülünk abba a helyzetbe, hogy összekeverjük azt, amit másoktól hallottunk, azzal, amit csakugyan a magunk szemlélődő tapasztalatából őriztünk meg.” Ezt a megjegyzést találjuk az önéletrajz** első oldalainak egyikén, melyet Goethe hatvanéves korában kezdett el írni. Csupán néhány közlés előzi meg a születésére vonatkozóan, mely „1749. augusztus 28-án a déli harangszóval” történt meg. Kedvezett neki a csillagok konstellációja, feltehetően ennek köszönhette, hogy életben maradt, hiszen „tetszhalottként” jött a világra, és csak nagy erőfeszítések árán pillanthatta meg a napvilágot. E megjegyzését követően rövid leírás következik a házról és a helyiségről, melyben a gyerekek – ő és a húga – legszívesebben tartózkodtak. Innentől kezdve azonban végső soron csak *egyetlen* olyan eseményt mesél el Goethe, ami a „legkorábbi ifjúsághoz” (négyéves korához?) köthető, és amelyről látszólag saját emléke van.

Ez a leírás így hangzik: „engem a szemközt lakó Ochsenstein fivérek, az elhalt soltész fiai, fölötte megkedveltek, sokat foglalkoztak, incselkedtek velem.”

„Családom szívesen emlegetett mindenféle gyermekes csínyet, amelyre azok az egyébként komoly, magános férfiak buzdítottak. Csak egyet mondok el példaképpen. Épp gelencsérvásár után voltunk, s nemcsak konyhánkat látták el a legközelebbi időre efféle áruval, hanem nekünk, gyermekeknek is beszereztek játékszerűl kicsiben hasonló edényt. Egy délután, midőn csendes volt a ház, én a szaletliban foglalatoskodtam kicsiny tányérjaimmal, fazekaimmal, majd, mikor eluntam a látszólag eredménytelen játékot, egy ibriket kidobtam az utcára, s

* A fordítás alapjául szolgált: S. Freud: Eine Kindheitserinnerung aus »Dichtung und Wahrheit«. *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* V (1917). S. 49–57.

** A Goethe önéletrajzából (*Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*) idézettek, Szöllősy Klára fordításában, a magyar kiadás alapján közöljük. Goethe: *Életemből: Költészet és valóság*. Budapest: Európa Kiadó, 1982, 10–12.

örültem, hogy olyan vidám csörrenéssel török össze. Örömöm, tapsikolásom látán az Ochsenstein urak átszóltak: Tovább! Haladéktalanul kidobtam még egy ibriket, majd további buzdításukra egyenként kihajigáltam a köveztet az összes tálcskát, ibriket, csuprocskát. Szomszédaim továbbra is helyeslésüket nyilvánították, és én örültem, hogy elszóraztathatom őket. Edénykészletem azonban elfogyott, s ők még akkor is sürgettek. Kinyargaltam tehát a konyhára, behoztam cseréptányérokot, s ezek persze még vidámabb csörömpöléssel törtek ezer darabra; ide-oda futkostam, egyik tányért a másik után hoztam oda, ahogy a stelázin elértem, és mivel szomszédaim sehogy sem elégték meg a szórazást, sorra minden edényt hasonló sorsra juttattam, amit csak elérhettem. Csak nagy sokára jelent meg valaki, hogy a további pusztítást megakadályozza. A baj addigra megtörtént, a temérdek törött edényért cserébe legalább egy mókás história került, amelyen a huncut felbujtók életük végéig nevettek”

Ezen a leíráson a pszichoanalízis előtti időkben nem torpantunk, vagy lepődünk volna meg, a későbbiek során azonban feléledt az analitikus érzék. Hiszen a legkorábbi gyerekkor emlékeivel kapcsolatosan kialakítottunk bizonyos vélekedéseket és várákázásokat, amelyek általános érvényességét szívesen hangoztattuk. Nem tűnik közömbösnek és jelentéstől mentesnek az, hogy a gyermek életének mely részlete vonja ki magát a gyerekkorra jellemző általános felejtés alól. Inkább az feltételezhető, hogy amit ily módon megőrzött az emlékezet, az egyúttal az egész életszakaszból a legfontosabb, mégpedig vagy oly módon, hogy már a maga idején megvolt ez a fontossága, vagy pedig későbbi élmények hatására, utólagosan szert tett erre a jelentőségre.

Mindamellert az ilyesfajta gyerekkori emlékek komoly értéke csak ritkán vált nyilvánvalóvá. Legtöbbször közömbösnek, sőt semmitmondónak tünnek, és először érthetetlen volt, hogy miért éppen ezeknek sikerült dacolniuk az amnéziával; aki ezeket hosszú évekig saját emlékkincseként őrizte meg, éppoly kevésbé tudta becsben tartani, mint az idegen, akinek elmesélte. Egyfajta értelmző munkára volt szükség, hogy jelentőségüket felismerjük – ez vagy azt igazolta, hogy a tartalmuk egy másikat helyettesít, vagy azt mutatta ki, hogy kapcsolatban vannak egyéb, félreismerhetetlenül fontos élményekkel, amelyek számára *fedőemlékként* szolgáltak.

Az élettörténet pszichoanalitikus feldolgozása minden esetben fel tudja tárni ily módon a legkorábbi gyerekkori emlékek jelentését. Rendszerint csakugyan bebizonyosodik, hogy épp az az emlék bizonyul legfontosabbnak, amit az analízis előtérbe helyez, legelőször mesél el, amellyel bevezeti élettörténetét; ez rejti a kulcsot lelki életének titkos rekeszeihez. A *Költészet és valóság* apró gyermeki eseménye azonban ennek az elvárásnak kevésbé felel meg. Azok az eszközök és utak, melyek a pácienseinknél értelmezéshez vezetnek, itt természetesen nem állnak rendelkezésre; magát az eseményt úgy tűnik, nem lehet kapcsolatba hozni

az élet későbbi időszakainak fontos benyomásaival. Egy külső buzdításra megtett, háztáji gazdaságot károsító csíny biztosan nem megfelelő címkéje mindannak, amit gazdag életéből *Goethe* megosztana velünk. A teljes ártatlanság és összefüggés-mentesség benyomását próbálja kelteni ez a gyerekkori emlék, és figyelmeztetnünk kell magunkat arra, hogy a pszichoanalízis követeléseit ne tesszük ki túlzottan, és ne vessük be ott, ahol nem helyénvaló.

Az apró probléma ennek folytán már jó ideje feledésbe merült számomra, mígnem a véletlen folytán hozzám került egy páciens, akinél egy hasonló gyerekkori emlék bukkant fel, átláthatóbb összefüggésekkel. Egy huszonhét éves, magasan képzett, tehetséges férfi volt, akinek jelenbeli életét betöltötte anyjával való konfliktusa, ami nagyjából minden érdeklődésére kiterjedt, és hatására szerelmi képességének fejlődése, valamint önálló életvitele igen nagy kárt szenvedett. Ez a konfliktus messze visszanyúlt a gyerekkoráig; kijelenthetjük, egészen négyéves koráig. Azelőtt egy igen gyengécske, folyton betegeskedő gyerek volt, emlékei mégis mennyországgá avatták ezt a kellemetlen időszakot, mivel akkoriban korlátlan, senkivel sem megosztott anyai gyengédség jutott neki. Még nem volt egészen négy éves, mikor megszületett – máig élő – öccse, és e zavaró tényező hatására önfejű, engedetlen fiú lett belőle, aki folyton kiprovokálta anyja szigorúságát. Soha nem is került újra sínre az élete.

Mikor elkezdte nálam a kezelést – aminek oka nem kis mértékben a bigott anya pszichoanalízissel szembeni megvetése volt – a fiatalabb testvér iránti féltékenységét (amely annak idején még a bölcsőben fekvő csecsemőre irányuló merénylet formájában is megmutatkozott) rég elfelejtette. Testvérével most nagyon figyelmesen bánt, de különös véletlenszerű cselekvések révén váratlanul súlyos sérüléseket okozott szeretett állatainak, mint a vadászkutyájának, vagy az általa lelkiismeretesen gondozott madaraknak. Ezt feltehetően a kistestvére felé irányuló ellenséges impulzusok utóöngéinek tekinthetjük.

Szóval ez a páciens azt mesélte, hogy a gyűlölt gyerekekkel szembeni merénylet idejében egy alkalommal minden számára elérhető konyhaedényt kidobott a vidéki házuk ablakán az utcára. Ugyanarról számolt be tehát, mint amit *Goethe* a *Költészet és valóságban* elmesél a gyerekkorából! Megjegyzem, hogy páciensem idegen nemzetiségű, és nem német kultúrájú nevelésben részesült; sohasem olvasta *Goethe* önéletrajzát.

Ez a közlés azt sugallta számomra, hogy *Goethe* gyerekkori emlékét úgy kell értelmezni, ahogy az a páciensem történetében kínálkozik. De vajon a költő gyerekkorában kimutathatók-e egy ilyesfajta magyarázathoz szükséges feltételek? Jóllehet maga *Goethe* az Ochsenstein fivérek felbujtását teszi felelőssé a gyerekkori csínytevésért. Ugyanakkor maga az elbeszélés arra utal, hogy a felnőtt korú szomszédok csupán a tevékenység folytatására bíztatták. Az elkezdés önkéntes volt, és nem tűnik erőltetettnek, ha a magyarázatként szol-

gáztatott motivációt – „mikor eluntam a látszólag eredménytelen játékot” – valomásnak tekintjük arra vonatkozóan, hogy cselekedete motívumát sem a történet leírásának idején, sem pedig sok évvel azelőtt nem ismerte.

Tudvalevő, hogy Joh. Wolfgang és a húga, Cornelia legidősebb túlélői voltak egy meglehetősen gyengécske gyerekekből álló nagycsaládnak. Dr. Hanns Sachs volt olyan kedves és beszerezte nekem ezekkel a korán elhunyt gyerekekkel kapcsolatos adatokat.

Goethe testvérei:

a) *Herman Jakob*, 1752. november 27-én, hétfőn keresztelték meg, hat év hat hétig élt, 1759. január 13-án temették el.

b) *Katharina Elisabetha*, 1754. szeptember 9-én, hétfőn keresztelték meg, 1755. december 22-én, csütörtökön temették el (egy év négy hónapot élt)

c) *Johanna Maria*, 1757. március 29-én, kedden keresztelték meg, és 1759. augusztus 11-én, szombaton temették el (két év négy hónapot élt). (Minden bizonnyal ő volt a bátyja által felmagasztalt nagyon szép és kedves kislány)

d) *Georg Adolf*, 1760. június 15-én, vasárnap keresztelték meg; nyolc hónaposan temették el, 1761. február 18-án, szerdán.

A következő lánytestvér *Goethe* után, *Cornelia Friederica Christiana*, 1750. december 7-én született, mikor ő 15 hónapos volt. Mivel ez az életkori különbség csekély, kizárható, hogy féltékenység tárgya lett volna. Tudjuk, hogy amikor a gyerekek szenvedélyei felélednek, soha nem azok iránt a testvérek iránt alakítanak ki heves reakciókat, akik már jelen vannak, hanem az újonnan érkezők felé irányul az elutasításuk. Az általunk értelmezni kívánt jelenet sem egyeztethető össze *Goethe* fiatal korával a Cornelia születése körüli időszakban.

Az első fiútestvér, Herman Jakob születésekor Joh. Wolfgang három és negyed éves volt. Nagyjából két évvel később, öt évesen megszületett második húga. Mindkét korosztály számításba jöhet a konyhaedények kidobálásának időpontja szempontjából; az első talán előnybe részesíthető, és jobban megegyezést is mutatna a páciensem esetével, aki az öccse születésekor nagyjából három és háromnegyed éves volt.

Továbbá az öcs, Herman Jakob, akire ily módon az értelmezési kísérletünk vonatkozna, nem volt annyira futólagos vendég a gyerekszobában, mint a későbbi testvérek. Kissé meglepőnek tűnhet, hogy bátyjának önéletrajza egy szóval

sem említi meg őt. Több mint hat évet élt, és Joh. Wolfgang majdnem tíz éves volt, mikor meghalt. Dr. Ed. Hitschmann, aki volt olyan kedves és rendelkezésemre bocsátotta az anyaggal kapcsolatos feljegyzéseit, azt írja:

„*A kis Goethe sem élte át túlzott bánattal egy testvére halálát.* Legalábbis az anya a következőkről számol be *Bettina Brentano* visszaemlékezése alapján: »Különösnek tűnt anyja számára, hogy öccse, Jacob halálakor – aki játszópajtása volt – nem hullajtott könnyeket, sokkal inkább úgy látszott, hogy valamiféle dühöt érez a szülők és testvérek jajgatásával kapcsolatosan. Az anya később megkérdezte a dacoskodót, hogy nem szerette-e a testvérét, erre ő a szobájába ment, és az ágy alól rengeteg papírt vett elő, leckékkel és történetekkel teleírva. Anyjának azt mondta, mindezeket azért készítette, hogy öccsét tanítsa.« A báty tehát igencsak szívesen játszott a apát és érezte felsőbbrendűségét a kisebbel szemben.”

Az a véleményünk alakulhat ki tehát, hogy a konyhaedények kidobálása egy szimbolikus, pontosabban *mágikus* cselekedet, amely révén a gyermek (*Goethe*, illetve a páciensem) erőteljesen kifejezi a zavaró betolakodó eltávolításának vágyát. Nem vitatható a gyerek által megélt öröm a tárgyak összetörése során; ha egy cselekedet önmagában élvezetes, ez nem akadály, hanem inkább csábítás arra vonatkozóan, hogy más célok érdekében is megismétlődjék. Nem gondoljuk viszont, hogy a csörömpölés és összetörés öröme lenne az, ami miatt állandó helye van a felnőttkori visszaemlékezésekben az ilyesfajta gyermeki csínyeknek. Nem vagyunk ellene annak sem, hogy a cselekedet motivációját egy további tényezővel bonyolítsuk. A gyerek, aki összetöri az edényeket, bizonyára tudja, hogy rosszat tesz, amiért meg fogják dorgálni a felnőttek. Ha ennek a tudásnak nincs visszatartó hatása, akkor feltehetően a haragját kell kielégítenie a szülőkkel szemben; komisznak szeretne látszani.

A szétzúzás és a törött dolgok miatti örömhöz elég lenne, ha a gyerek a törékeny eszközöket egyszerűen a földhöz vágna. Az ablakon keresztül az utcára való kijuttatás így megmagyarázatlan maradna. Azonban ez a „*kifelé*” feltehetően a mágikus cselekedet lényeges eleme, és úgy tűnik ennek rejtett értelméből származik. Az új gyereket „*vigyék el*”, lehetőleg az ablakon keresztül, mivel az ablakon keresztül jött. Az egész cselekmény így egyenértékű lenne azzal az ismertté vált verbális reakcióval, amit gyermek adott, mikor közölték vele, hogy a gólya egy testvérkét hozott: „*Vigye vissza magával*” – hangzott a válasz.

Nem rejtenénk véka alá ugyanakkor, hogy mennyire kétséges – mindenféle belső bizonytalanságtól eltekintve – egy gyermeki cselekedetet egyetlen analógiára alapozni. Ebből kifolyólag a *Költészet és valóság*ból származó aprócska eseménnyel kapcsolatos magyarázatomat éveken keresztül megtartottam magamnak. Aztán egy napon kaptam egy pácienset, aki az analízisét az alábbival kezdte, szó szerint idézem:

„Nyolc, vagy kilenc testvér közül én vagyok a legidősebb.¹ Első emlékeim egyike, hogy apám hálórúhában az ágyán ülve, nevetve meséli nekem, hogy egy kisöcsém lett. Annak idején három és háromnegyed éves voltam; ekkora a korkülönbség köztem és a legidősebb öcsém között. Aztán tudom, hogy nem sokkal később (vagy egy évvel azelőtt?)² az történt, hogy különféle tárgyakat, keféket – vagy csak egy kefe volt? – cipőket, és egyebeket dobáltam ki az ablakon keresztül az utcára. Egy még korábbi emlékem is van. Mikor kétéves voltam, úton Salzkammergut felé egy linzi hotelszobában töltöttem az éjszakát a szüleimmel. Akkor éjszaka annyira nyugtalan voltam, és akkora lármát csaptam, hogy apám kénytelen volt megverni.”

E közlés hallatán minden kételyem eloszlott. Ha analitikus helyzetben valaki két dologról közvetlenül egymás után számol be – jóformán egyetlen lélegzetvételrel –, úgy ezt a közelséget kapcsolattá kell átértelmeznünk. Tehát mintha a páciens azt mondta volna: *Mivel* tudomásomra jutott, hogy testvérem lesz, valamivel később kidobtam azokat a tárgyakat az utcára. A kefék, cipők, stb. kidobálását a testvér születésére adott reakciónak kell tekinteni. Nem jelent problémát, hogy az eltávolított tárgyak ebben az esetben nem konyhaedények, hanem más dolgok voltak, valószínűleg olyanok, amik a gyerek számára elérhetőek voltak ... Ily módon a kijuttatás a cselekvés lényegi eleme, az összetörés, csörömpölés miatti öröm, valamint a „kivégzendő” dolgok mibenléte változó és mellékes.

A kapcsolat elve természetesen a páciens harmadik gyerekkori emlékére vonatkozóan is érvényesíthető, amely esemény ugyan a legkorábbi, mégis a sor végére került. Az összefüggés könnyen létrehozható. Nyilvánvaló, hogy a kétéves gyerek nyugtalan volt, hiszen apja és anyja együttlétét nem akarta elfogadni. Az utazás alatt valószínűleg nem volt megoldható, hogy a gyerek ne legyen tanúja ennek az együttlétnek. Azokból az érzésekből, amelyek annak idején feléledtek a féltékeny kisfiúban, a nővel kapcsolatos elkeseredettség maradt meg, és ennek lett a következménye szerelmi életének tartós zavara.

E két megfigyelést követően, mikor a pszichoanalitikus társaság köreiben hangot adtam annak a várákoszásomnak, hogy ilyesfajta történések a kisgyermekeknél valószínűleg nem ritkák, Dr. v. *Hug-Hellmuth* két további megfigyelést bocsátott rendelkezésemre, amelyek itt következnek:

¹ Tűnékeny természetű tévedés. Nem kizárt, hogy ezt már a testvérré irányuló eltávolítási tendencia indukálja. (Vö. *Ferenczi*: Múló szimptomaképződés a pszichoanalízis folyamán [Über passagere Symptombildungen während der Analyse. *Zentralblatt für Psychoanalyse*, 1911-12 (II, 588-596)]. *Gyógyászat*, 53, (1913. március 16.) 11: 180-185.

² Ezt a kételyt, ami a közlés lényegi pontját ellenállás formájában kezdi ki, a páciens nemsokára magától vonta vissza.

A kisgyerekek által ablakon kidobált tárgyokról

I.

Körülbelül három és fél éves korában a kis Erichnek „egyszercsak” az a szokása támadt, hogy mindent, ami nem tetszett neki, kidobált az ablakon. De olyan tárgyakkal is tette ezt, amik nem voltak az útjában és nem volt hozzájuk köze. Épp az apja születésnapján – három év négy és fél hónapos korában – a konyhából tüstént a szobába cipelt egy nehéz téstahengert, és kidobta a harmadik emeleti lakás ablakán az utcára. Ezt néhány nappal később követte a mozsártörő, majd az apa nehéz hegyi bakancsai, melyeket először ki kellett vennie a dobozból.³

Abban az időben az anya terhességének hetedik vagy nyolcadik havában elvetélt, ezt követően a gyerek „szőfogadó és szelíd lett, mintha kicsérelték volna”. A terhesség ötödik vagy hatodik havában gyakran azt mondogatta az anyjának: „anya, ráugrok a hasadra”, vagy „anya, benyomom a hasadat”. Októberben, röviddel a vetélés előtt pedig a következő kijelentést tette: „ha már lesz egy öcsém, akkor legalább csak a Jézuska után legyen.”

II.

Egy tizenkilenc éves fiatal hölgy legkorábbi gyermekkori emlékeként spontán módon a következőket idézi fel:

„Borzasztó rossz gyerekként látom magam az étkező asztala alatt ülve, készen arra, hogy kimásszak onnan. Az asztalon van a kávéscsészém, – még ma is tisztán látom magam előtt a porcelán mintáját –, amit abban a pillanatban, mikor nagymama a szobába lépett, ki akartam dobni az ablakon.

Senki sem foglalkozott velem ugyanis, és közben a kávé tetején „bőrke” képződött, ami számomra mindig is borzasztó volt, és máig az. Ezen a napon született a nálam két és fél évvel fiatalabb öcsém, ami miatt senkinek sem volt ideje rám.

Még most is mesélik nekem, hogy ezen a napon milyen elviselhetetlen voltam; az ebédnél a papa kedvenc poharát lelöktem az asztalról, napközben a ruháskámat többször bepiszkoltam, és reggeltől estig a legrosszabb hangulatomban voltam. Dühömben egy fürdős-babát is szétzúztam.”

³ Minden esetben nehéz tárgyakat választott.

Ehhez a két esethez alig kell magyarázatot fűzni. Semmilyen további analitikus erőfeszítés nem szükséges hozzá, igazolják, hogy a konkurens várt vagy bekövetkezett felbukkanása miatti elkeseredettség a tárgyak ablakon keresztül kijuttatása, illetve a rosszkodás és rombolás egyéb aktusai révén fejeződik ki. Első ránézésre a „nehéz tárgyak” feltehetően magát az anyát jelképezik, amelyre a gyerek haragja irányul, ameddig az új gyerek még nincs jelen. A három és fél éves gyereknek tudomása van anyja terhességéről, és nem kétséges számára, hogy a gyermek a testében van. Ennek kapcsán a „kis Hans-ot” (Jahrb. f. Psychoanalyse, I. kötet, 1909)*, és a nehéz teherrel megrakott kocsiktól való különös félelmét kell megemlítenünk.⁴ A második leírásnál a gyerek fiatal kora, a két és fél év említésre méltó.

Visszatérve mármost *Goethe* gyerekkori emlékeire, ha beillesztjük a *Költészet és valóság* megfelelő helyén azt, amit más gyerekek megfigyeléséből kitalálni véltünk, akkor létrehozhatjuk a kifogástalan kapcsolatot, amit egyébként nem fedeztünk volna fel. Következésképpen hangozna: A szerencse gyermeke voltam; a sors életben tartott, noha „tetszhalottként” születtem. Az öcsémet viszont eltávolította a sors, így nem kellett anyám szeretetén osztozkodnom vele. A gondolatmenet ezután más irányt vesz, arra a személyre terelődik, aki azokban a korai időkben hunyt el – a nagymamára, aki békés szellemként egy másik lakószobában élt.

Más helyütt is kifejtettem már: aki vitathatatlan kedvence volt anyjának, abban életre szólóan megmarad a hódítói érzés, a sikerbe vetett bizalom, ami nem ritkán tényleg sikert von maga után. És *Goethe* az önéletrajza elejére joggal szűrhatott volna be egy olyasfajta megjegyzést, hogy: „anyámhoz való kapcsolatomban gyökerezik az én sikerem”.

Bottka Petrik fordítása

* Freud, 1909b: Egy ötéves kisfiú fóbiájának analízise. A “kis Hans”. [Analyse der Phobie eines fünffährigen Knaben “Der kleine Hans”]. In: *Sigmund Freud Művei, II. A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Budapest: Filum, 1993, 111-212. (A szerk.)

⁴ A terhesség e szimbolikájára nemrég további bizonyítékot szolgáltatott egy ötven feletti hölgy esete. Gyakran mesélték neki, hogy kisgyerekként, mikor még alig tudott beszélni, az apját izgatottan az ablakhoz húzta amikor az utcán egy nehéz bútorszállító autó haladt el. A lakásokkal kapcsolatos emlékeit figyelembe véve megállapítható, hogy akkor fiatalabb volt, mint két és háromnegyed év. Ekkortájt született legidősebb öccse, és a család gyarapodása miatt lakást váltottak. Nagyjából ezzel egyidejűleg elalvás előtt gyakran támadt az a riasztó érzése, hogy valami rémisztően nagy dolog közelít felé, s mindeközben „úgy megdadtak a kezei”.